

[0577] MIENINGEN OANT 1844 OER DE PERIODISEARRING
FAN IT FRYSK

I: Ottema syn yndieling fan 1844

Oant no ta waard oannommen, dat Buitenrust Hettema (1862-1922) de earste west hie dy't neist it Ald- en Nijfrysk it 'Middelfriesch' (Midfrysk) ûnderskate. Dy opfetting is û.m. te finen yn 'e dissertaasje fan Miedema: 'Yn 1887 kaem Hettema syn *Bloemlezing uit de Middelfriesche Geschriften* út as it twadde diel fan syn greate Ald-, Mid- en Nijfryske blomlêzing. De oantsjutting „Middelfriesch”, Midfrysk, wie nij. Foar dy tiid wie suver allinne it wurk fan Gysbert Japiks bistudearre en sa wie der sûnt Wassenbergh in Gysbertfilology ûntstien. Hettema wie de earste dy't nou omtinken frege foar alle skriften fan 1600 oant 1800. Dêrtroch fielde er it forlet fan in gearfetsjende namme foar dit tiidrek en hy hat doe de Gysbertfilology útwreide ta in Midfryske filology.’¹

Op 'e sneup nei boarnemateriaal foar it Midfrysk wurdboek krige ik it *Friesche Volks Almanak* foar 1844 ûnder eagen. Yn dat *Almanak* hat J.G. Ottema (1804-1879) in artikel publisearre ûnder de titel fan 'Iets over de Friesche Taal'.² Ottema skriuwt dêr û.m. dit yn: 'De gansche weerdgeschiedenis leert het in alle tijdperken, dat ieder volk, welk het ook geweest zij, zijne nationaliteit bewaren kon, zoo lang het zijne eigene taal bleef spreken, en dat overweldigende volken de nationaliteit hunner overwonnelingen telkens hebben uitgebluscht, wanneer het hun gelukte hunne eigene taal aan deezzen op te dringen. Van daar dat de geschiedenis eener taal altijd in het naauwste verband staat met de geschiedenis des volks [...]. De Friesche Taal toch is niet meer, wat zij eenmaal was, en de Friezen van den tegenwoordigen tijd zijn ook niet meer de Friezen van voorheen. Hier zijn ook de lotgevallen der taal met de lotgevallen des volks hand aan hand voortgegaan. In beider geschiedenis merken wij drie tijdperken op. Het Oud-Friesch, als tak van het Angelsaksisch, en de zuivere taal der Friezen heeft geheerscht, zo lang de Friezen een op zich zelf staand volk uitmaakten, en bepaaldelijk ook in het tegenwoordige *Friesland*, zo lang dit als een der zeeven Friesche Zeelanden, een eigen Staatkundig bestaan bewaarde. Dit eerste tijdperk loopt dus tot op het einde der 13e Eeuw [dat sil grif in printflater wêze: it 'eigen Staatkundig bestaan' einige pas yn 1498 mei de komst fan Albrecht fan Saksen en boppedat soe Ottema oars - sa't út it ferfolch bliken dwaan sil - de 14de en 15de ieu net ferantwurdzje³]. Het m i d d e n - F r i e s c h [spatiearring fan my, PB] kan men de taal noemen, zo gewijzigd als zij hier gesproken is, gedurende dien tijd, dat *Friesland*, als een der zeeven vereenigde gewesten van Neederland, een wel zelfstandig, maar toch aan het geheel ondergeschikt deel uitmaakte van de voormalige republiek der vereenigde Neederlanden. Dit tijdperk omvat de 16e,

17e en 18^e Eeuw.⁴ Het nieuw-Friesch, of de taal gelijk zij heeden ten dage gesproken wordt, kan men dagteekenen van het einde der voorgaande Eeuw, toen *Friesland* geheel met de overige Neederlandsche gewesten is zamengesmolten, van welken tijd af het ingelijfd is gebleeven⁵, eerst in de Bataafsche Republiek, vervolgens in het Koningrijk *Holland*, en nog in het Koningrijk der *Neederlanden*.⁶

Ottema ûnderskiedt dus it ‘Oud-Friesch’, dat rint oant ‘het einde der 15e Eeuw’, it ‘midden-Friesch’, dat de 16de, 17de en 18de ieu oant 1795 omfiemet, en it ‘nieuw-Friesch’, dat it tiidrek fan 1795 oant ‘heeden ten dage’ beslacht. By myn witten is Ottema ek de earste dy’t it wurd Nijfrysk yn ‘e hjoeddeiske betsjutting fan Frysk nei likernôch 1800 brûkt.

It is in nijsgjirrich en opfallend ding, dat Ottema by syn yndieling de foarm en funksje fan it Frysk (en fan in taal yn it algemien) hieltiten wer yn ferbân bringt mei *politike* (‘Staatkundige’) omstannichheden. Wy hawwe hjirfoar al sjoen, dat ‘de zuivere taal der Friezen heeft geheerscht, zo lang de Friezen een op zich zelf staand volk uitmaakten’. Fierderop herhellet Ottema dy opfetting: ‘De natuurlijke loop der omstandigheden bragt meede, dat de *Friezen* in het eerste tijdperk hunne eigene taal spraken en schreeven, dat zij in het tweede, om zich naar de overige Leeden der Republiek te schikken, het Hollandsch als schrijftaal, en teevens als de taal van kansel, balie en raadzaal, aannamen, hoewel zij onder zich Friesch bleeven spreken, en dat zij eindelijk in het laatste tijdperk het Hollandsch ook in de zamenleving in de Steeden en onder de hogere standen der maatschappij beezigden, en het Friesch alleen op het Land, in de kleine Steeden en onder de lagere standen bewaarden. Het Friesch hoort men teegenwoordig alleen op het platte Land en onder de geringere klassen in de kleinere Steeden, terwijl de voornamere klassen aldaar en de bewoners der grotere Steeden het Hollandsch uitsluitend spreken.’⁷

Troch de ieuwenlange buorskip hat it Hollânsk it Frysk (en it Frysk it Hollânsk yn Fryslân) beynfloede: ‘De zamenwoning van beide talen, gedurende zoveele eeuwen, heeft eene wederzijdsche werking veroorzaakt. Het Friesch is verhollandscht. Er zijn van lieverleede Hollandsche vormen en Hollandsche woorden in opgenomen. En waar de taal in zich zelve beschaafd, gekuischt en verzacht is, daar heeft zij bij hare ontwikkeling en voortgang de rigting der Hollandsche gevolgd.’⁸

Oant Ottema syn artikel yn 1844 hiene de filologen wat it Midfrysk oanbelanget, eins allinne mar niget oan Gysbert Japicx (en oan ‘e ôfwikende tongslaggen fan Hylpen en Molkwar) hân. Ottema syn eachweid rikt prinsipieel fierder. Fansels, hy neamt yn syn oersjoch fan Midfryske skriuwers ek Gysbert Japicx, dy’t er (mei rjocht) as ‘de voornaamste verteegenwoordiger’ fan it ‘tweede tijdperk der Friesche taal’ beskôget⁹, mar dêrneist wiist er op Starter (dy’t neffens hem op poëtysk mêd de foarrinder fan

Gysbert is), J. Althuysen syn *Friesche rymlery* (1755), de *Kluchtige t'saamenspraak tusschen een edelman en een boer út it Nieuw zuyriger almanach* foar 1711, J. van Hichtum syn *Gærspræck fen twaa frijsche huuslloe Woutir en Tjalle* yn 'e werprintinge fan 1714, *Waatze Gribberts bruyloft* (1820), 'waarvan de oorspronkelijke uitgave in den jare 1712 verscheenen is', *De tankbre boere zoon* (1778), *It libben fen Aagtje Ysbrants* (1779), Eelke Meinerts syn *Blijdschips betjoeginge* (1773) en syn *Folle gelok in wolkomst winsk* (1777), *De burkerij* (1774), de beide 'voornaamste [stukjes] uit het tijdperk van overgang [fan it Mid- op it Nijfrysk]', d.w.s. de *Reis van twee burgers na- en van de kiesers-vergadering tot Berlikum* (1796) en de *Zaemenspraek fin ien boer uit Menaldumadiel in ien Frjentjer borger* (ek fan 1796) en, ta beslút, 'als eene toegift [...] iets [...], dat, tot de Friesche literatuur behorende, aan zeer weinigen bekend zal zijn', nammentlik Vitus Ringers syn yn 1686 útjûne oersetting yn it Frysk fan 'e psalmen 123, 127 en 133 dy't Ottema oan 'e ein fan syn artikel ôfprintsje lit.¹⁰ Dêrmei hat Ottema as ien fan 'e earsten dan wol net alles, mar dochs in wichtich part fan 'e Midfryske literatuer op in rychje setten.¹¹

Hat Buitenrust Hettema Ottema syn artikel kennen? It antwurd op dy fraach jout de earste sels yn syn *Bloemlezing uit Middelfriesche Geschriften* (1887). Yn 'e 'Aanteekeningen' ûnder nûmer XXIX (s. 101) ferwiist er foar it auteurskip fan *De burkerij* nei Ottema syn 'Iets over de Friesche Taal'.¹² It leit allinne dêrom al wol wat yn 'e reden om oan te nimmen, dat Buitenrust Hettema it wurd 'Middelfriesch' (dat er net ferantwurdet) oan Ottema syn 'Middenfriesch' ûntliend hat. Yn hoefier't er fierder troch Ottema beynfloede is, doar ik net mei wissichheid te sizzen. Wol binne der in stikmannich feiten dy't – sa't wy hjirnei sjen sille - de kant fan beynfloeding útwize kinne soene.

By Buitenrust Hettema rint it Aldfrysk oant en mei de 16de ieu, it Midfrysk beslacht de 17de en 18de ieu (by Ottema ek noch (in part fan) de 16de), wylst it Nijfrysk om 1800 hinne begjint.¹³

De kritearia dy't Buitenrust Hettema foar syn yndieling brûkt, binne oars as Ottema sines. Politike feiten wurde net neamd. Buitenrust Hettema hat it eins allinne mar oer (de feroarjende) foarm en funksje fan it Frysk. *Wêrom't* dy feroarje, seit er net: 'Het Friesch na 1600 is niet meer het Friesch van de voorgaande eeuwen. De invloeden, waarvan zich de sporen in de Middeleeuwen reeds lieten speuren, hebben toch grootendeels uitgewerkt; de taal is geheel veranderd. Daarbij, was het vroeger de officieele sprake, langzamerhand - geheel en al eerst onder de Republiek - verving het Hollandsch in charters en akten, beveldschriften en wetten de inheemsche taal. Zelfs in letterkundige voortbrengselen voor het algemeen werd deze door slechts weinigen meer aangewend, door de meesten met minachting behandeld. Zoo, als literaire taal in onbruik;

*J.G. Ottema (1804-1879)
De foto is fan nei 1862. Cop. Frysk Museum*

als spreektaal grootendeels beperkt tot het platte land en de kleine plaatsen; onder sterken invloed van de taal der steden - een mengeling van Nederduitsch en weinig Friesch - bleef zij tot in deze eeuw. Toen begon de wederopleving, de meer en meer toenemende beoefening allerwege, vol geestdrift, in vereenigingen en winterjounenochten, in tooneel- en zanggezelschappen. Op nieuw werd het Friesch tot schrijftaal voor een Halbertsma en zooveel anderen.’¹³ Yn syn *Bloemlezing uit Nieuwfriesche Geschriften* (1888) foeget Buitenrust Hettema dêr oer it Nijfrysk dit noch oan ta: ‘In Friesland heerscht een vrij opgewekt letterkundig leven [...]. Want moge het Hollandsch ook de taal zijn voor school, kansel en balie, gehoord worden in station en tramhuis, uit den mond van Hollanders en ook van Friezen; in huis en op het land, zelfs in enkele steden op straat, spreekt men nog Friesch in verschillenden, zij het ook weinig uiteenloopenden tongval.’¹⁴ (Dy beide oanhallen kinne, tinkt my, net los sjoen wurde fan wat Ottema op dit stik fan saken sein hat (sj. s. 2 r. 21 o/m 36 fan dit artikel)).

De taal nei 1800 is, sa giet Buitenrust Hettema yn syn Midfryske blomlêzing fierder, ‘niet meer die van de XVIIde en XVIIIde eeuwen. Moge zij al niet in die mate veranderd zijn, als het Oudfriesch na de XVIde eeuw, in beteekenis en gebruik, in flectie en samenstelling der woorden, als ook in syntaxis, die hoe langs zoo meer zich naar de Hollandsche voegt, is zij eene andere.’¹⁵ (Ek dy opfetting strykt aardich mei wat Ottema oer de ferhollânsking fan it Frysk sein hat (sj. s. 2, r. 38 o/m 45 fan dit artikel). Mear feiten fan belang y.f.m. de periodisearring fan it Frysk jout Buitenrust Hettema net, of it soe syn opmerking dat de ‘geschriften’ út it Midfryske tiidrek ‘meer om hun taal- dan letterkundige waardij’ fan belang binne,¹⁶ wêze moatte.

II: Skiednis fan de periodisearring oant Ottema

a. Ynlieding

It sil klearrichheid hawwe, dat Ottema net ‘samar’ oan syn yndieling komt, hy moat syn kennis earne wei hawwe. Dat ‘earne’ is oant op in hichte yn syn niisneamd artikel te finen: dêr jout er in oersjoch fan ‘e neffens him ‘voornaamste hulpmiddelen’ by de stúdzje fan it Frysk.’¹⁷ Hoewol’t Ottema it lit by it opneamen fan dy helpmiddels en dus net ferantwurdet wat er dêrfan mooglik foar syn yndieling brûkt hat, is it dúdlik, dat dy yn in beskate tradysje thúsheart. Dêr in beskriuwing fan te jaan is it doel fan it ferfolch fan dizze stúdzje. Dêrby sil ik ek gebrûk meitsje fan boarnen dy’t Ottema net achtslein hat of achtslaan koe.

b. Gysbert Japicx (1655) - Telting (1840)

De skriuwers út it Aldfryske tiidrek hawwe har by myn witten net útlitten oer in mooglike yndieling fan har teksten. De earste Midfryske skriuwer dy't (tusken de rigels troch) wat seit oer de periodisearring fan it Frysk, is Gysbert Japicx. Dy skriuwt yn syn 'Nauw-keurigen Needer-lander' (1655): 'De *Friezen* zijn (met ootmoedigen verlof-smeking van onse vaderen) eertijds, gelijk alle Nêerlandsche Provinciën, wat ruwelijck ende wan-schickelijck in 't stellen der letteren vervallen geweest, dat haddense met anderen gemeen: my belangende, soeck mijn grijze moeder- ja beste-moeder-tael in soodanige letterbeelden te bekleeden en beklemmen, datse een letterkundigen on-*Frieze* zal kunnen (soo waen ick) lezen.'¹⁸ Neffens Gysbert is dus de *stavering* fan syn foargongers net sa bêst. Hy stelt dêr syn eigen systeem foar. Oft Gysbert ek oare, neffens hjoeddeiske opfettingen wichtiger, ferskillen sjocht, is út 'e boppesteande oanhaal (of syn fierder wurk) net op te meitsjen. Dat er de stavering tige belangryk achte, docht ek bliken oan 'd'Authore to dy Lezzer', it foarwurd by de Boalserter útjefte (1668) en 'Oon myn lan-aerde Lezzer', it foarwurd by de Ljouwerter útjefte (1681), dy't beide (hast) hielendal oer de stavering geane.¹⁹ Yn dit ferbân is it loffers fan Isaac de Schepper oan Gabbema by dy syn útjefte fan de *Friesche Rymlerye* nijsgjirrich: hy skriuwt, dat Gysbert it Frysk, dat 'verroest tot in de grond' wie, 'spik spilter nieuwe kleeren' jûn hat. Sa te sjen stiet ek by him de staveringsferoaring foarop, al neamt er ek, dat Gysbert de 'grijze reeg'len' fan it Frysk opspeurd hat. Wat dy binne, wurdt yn it gedicht net dúdlik.²⁰

Lambert ten Kate (1723) komt ek op it staveringsûnderskied tusken it Aldfrysk en Gysbert syn taal: de *Friesche Rymlerye* is skreaun yn 'het tegenwoordige *Land-Friesch* [...] waer bij in agt te nemen is, dat hij [G.J.] aen zijne woorden een' spelling geeft, die van de opregt-oudfriesche vrij wat verschilt'.²¹ Mar der is mear dat it Aldfrysk fan it Lânfrysk skiedt: 'Dog nu, met deze vereeniging [yn 'e sân provinsjes], en met den band van eenerlei Staetbelang, en gedurigen Koophandel, is de Hollandse tael aldaer [yn Fryslân] als eigen geworden, uitgenomen, als gezegt, op 't platte land, voornaemlijk na de Zuider Zee kant toe [...], onderhoud de Boer nog het Oud-Friesch, hoewel dat van het Regt-oude eenigerwijze verlopen is; want de oude Friese wetten trekken meer na 't Angelsaksisch, hebbende toen de *Terminatien* van de *Casus* onderscheiden, dog nu vind men tusschen hare *Masculin & Fæminin* geen onderscheid'.²²

Ten Kate makket dúdlikernôch ûnderskied tusken it Aldfrysk en it Lânfrysk; foar it earste brûkt er net hieltiten deselde term: it 'Oud-Friesch' kin by him synonym wêze mei wat wy no Aldfrysk neame, mar it kin ek sokssawat betsjutte as it al ieuwenâlde Frysk sa't dat hjoeddedei

noch brûkt wurdt. Dy dûbelsinnigens hat hiel lang gongber west.²³ It ‚Land-Friesch‘ is foar Ten Kate de taal nei it Aldfrysk. Wannear‘t dat krekt begjint, seit er net, mar yn alle gefallen mei Gysbert Japicx, want dy hat ommers yn ‚het tegenwoordige Land-Friesch‘ skreaun. Ten Kate makket gjin ferskil tusken de taal fan Gysbert en it achttjinde-iesuske Frysk.

T.D. Wiarda hat him mear as ien kear mei de periodisearing fan it Aldfrysk dwaande hâlden. Hy jout, oars as de measten, ek it *begjin* fan de Aldfryske tiid oan: ‚Die alte friesische oder sächsische Sprache wurde vor 1500 und weiter zurück, in Niederdeutschland geredet‘, skriuwt Wiarda yn 1784.²⁴ Yn syn *Alt friesisches Wörterbuch* (1786) wiist er nochris op ‘e âldens fan it Frysk: ‚Die älteste niederdeutsche Mundart, die wir in Deutschland kennen, ist die friesische.‘²⁵

Wat âlder it Frysk, wat suverder is it betinken fan Wiarda en oaren. Sa is it ‚Broeckmer Land-Recht‘ neffens Von Wicht (1746) ‚in der uralten Friesischen Sprache‘ en ‚zwar der allerältesten, die uns noch irgend vorgekommen [ist]‘. It is ‚mit andern Mundarten und Wörtern aus dem Niederdeutschen im geringsten nicht vermischet‘.²⁶ Dat ‚Urthel eines solchen, mit der alten Sprache unserer Vorfahren so bekannt gewesenen Mannes [...] unterschreibe [ich] gern‘, seit Wiarda, al is it wol sa, ‚dass die Hunsingoer und auch die eigentlichen Rüstringer Küren, wie auch verschiedene einzelne Buss-Register in Hinsicht der Sprache den Brockmer Küren nicht weit nachstehen‘.²⁷

Wiarda beskriuwt it ferrin fan it Aldfrysk moai wiidweidich: ‚in den itzigen Provinzen, Friesland, Gröningen und Ostfriesland, und etwas weiter bis zur Weser, hat sich die alte Sprache [it Frysk] am längsten erhalten; im dreyzehnten und vierzehnten Jahrhunderte stand sie noch in ihrem völligen Flore, im funfzehnten wankte sie zwischen dem Flämischen und Niedersächsischen, und im sechzehnten hielt sie sich nur in einigen abgelegenen Gegenden und bey einigen alten Familien, wiewohl schon ziemlich verdorben, auf, und so starb sie endlich völlig aus.‘²⁸

De taalûntjouwing oan wjerskanten fan ‘e *Iems* is ûngelikens. It Aldfrysk oan ‘e westkant bliuwt langer bewarre as oan ‘e eastkant: ‚diesseits [d.i. eastlik] der Emse neigte sich das Altfriesische im 14ten Jahrhunderte schon mehr nach dem Niedersächsischen‘; ‚ohngefähr beym Ausgange des 14ten Jahrhunderts ist fast alles niedersächsisch, nur sind die friesischen Endigungen beybehalten worden‘, mar dy ferdwine yn it begjin fan ‘e 15de ieu ek. Mei dy ûntfrysking is it oan ‘e westkant fan ‘e *Iems* pas yn ‘e 15de ieu sa fier: ‚jenseits der Emse, noch ohngefähr im Ausgange des 15ten Jahrhunderts hatte das Flämische oder Holländische schon sichtbar die Oberhand‘, de Fryske ‘Endigungen in der Schriftsprache‘ hanthavenje har oan dizze kant *Iems* en Lauwers ‚noch verstümmelt‘ oant it begjin fan ‘e 16de ieu.²⁹

Neffens guon soe Wiarda skreaun hawwe, dat it Frysk nei

de Aldfryske perioade útstoarn is. Yn 'e 19de ieu hat benammen Wassenbergh him tsjin dy miening ferset yn syn ynlieding by *Waatze Gribberts Brilloft* (1820). Earder (1806) wie er al yngongen tsjin Ten Kate, dy't opmurken hie, dat it Frysk sûnt it begjin fan 'e 16de ieu 'hand over hand af[nam]'.³⁰ Ek Outzen (1824) twivelet al ier.³¹ Koartlyn hat Feitsma nochris oer de kwestje teset west: 'Wiarda (1746-1826) lûkt in parallel tusken East- en westerlauwersk Fryslân: yn beide gebieten is it frysk, op inkelde plakken nei, útstoarn neffens him. Dy inkelde plakken binne dan - ek neffens in al âldere tradysje - yn westerlauwersk Fryslân Hylpen en Molkwar.'³²

Ik leau, dat it lân der justjes oars hinne leit. Wis is, dat neffens Wiarda it Aldfrysk yn syn tiid al lang útstoarn is. Dêr hawwe wy hjirfoar al bewizen fan sjoen. Wiarda hat dy miening gauris herhelle, sa lang as er him mei it Frysk dwaande hâlden hat. Sa jout er yn 1784 de *Geschichte der ausgestorbenen alten friesischen oder sächsischen Sprache* út en hat er it yn 1820 noch oer ,der schon längst völlig ausgestorbenen alten friesischen Sprache '.³³ Dêrmei is lykwols noch net sein, dat ek it Frysk útstoarn wêze soe. Gysbert Japicx hat syn wurk net ,in der alten friesischen, sondern in der noch *lebenden* [skeanprint fan my, PB] Bauerfrieschen Sprache, die mit der alten viele Aehnlichkeit hat, geschrieben.'³⁴ De opfetting, dat it Boerefrysk yn "ús" Fryslân noch yn libben gebrûk is, hat Wiarda ek op oare plakken útsprutsen, mar mei de tafoeging, dat dy taal ,besonders' yn Hynljippen en Molkwar gongber is.³⁵

It is grif gjin tafal, dat Wiarda, dy't him syn hiele libben lang útlein hat op it Aldfrysk (en mei it lettere Frysk net op 'e hichte wie), hieltiten wer sa de klam leit op Hynljippen en Molkwar: dêr soe neffens filolooch en net-filolooch it measte fan 'e âlde Fryske taal bewarre wêze.³⁶ Wiarda syn opfettingen passe yn dy tradysje (dy't yn alle gefallen tebekgiet oant yn 'e 17de ieu): it Hynljippersk en Molkwardersk binne, sa seit er, dialekten dy't noch ,viele Bruchstücken der alten friesischen Sprache enthalten'.³⁷ Dêr is de taal fan Gysbert Japicx - dy't krekt sa as de beide neamde dialekten ûnder it Boerefrysk falt - mei te fergelykjen: de *Friesche Rymlerye* heart ta de (santjin) troch Wiarda neamde boarnen ,woraus man unmittelbar die altfriesische Sprache schöpfen kann.'³⁸ Sa wurdt it begryplik, dat Wiarda it Gysbertfrysk op ien heap³⁸ smyt mei it Hynljippersk en Molkwardersk: alle trije befetsje noch ,Reliquien der alten friesischen Sprache '.³⁹ Wiarda hat oan it Frysk nei de Midsieuwen allinne mar niget foarsafier't er dêr noch Aldfryske eleminten yn fine of ferûnderstelle kin.⁴⁰ It Boerefrysk - dat dus ek by him wiswier wol libbet - falt bûten syn eachweid.

Yn syn *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Tale* (1812) neamt Ypeij ek geregeldwei it Frysk. Al foar de jiertelling bestiet it 'oud Vriesch'.⁴¹ Yn it tiidrek

tusken ‘den aanvang onzer gewone eeuwrekening tot aan de zesde eeuw’ kinne yn Nederlân ‘drie voornamste dialekten’ ûnderskaat wurde, ‘het *Vriesch* namelijk, het *Vlaamsch-hollandsch* of *Vlaamsch-bataafsche*, en het Nederrhijnsch.’⁴² Der is yn dy tiid al sprake fan “Hollânske” ynfloed op it Frysk: ‘Het *Vriesch*, alshoone een bijzonder dialekt, was nochtans al vroeg met het *Vlaamsch-bataafsche* dadelijk eenigzins vermengd geworden.’⁴³ Ypeij slacht dan in hiel hoart oer en giet fierder mei in stikje út ‘e *oude Vriesche wetten*, welke verzameld zijn, naar men meent, in het begin der dertiende eeuw’. Dat Aldfrysk ‘was de taal, die, nog staande de dertiende eeuw, algemeen gangbaar was, niet alleen in het eigenlijk gezegde Vriesland d.i. ús Fryslân], maar ook in Oostvriesland en Groningerland’. ‘Dan met den aanvang der veertiende eeuw, gelijk vervolgens nader blijken zal, begon in de beide laatstgemelde landen het *Vriesch* zichtbaarlijk te verlopen. Bij de Oostvriezen werd het vermengd met het nedersaksische, en bij de Groningers verdween het in het nederlandsche.’⁴⁴ ‘In het eigenlijk gezegde *Vriesland* hield de taal der vaderen alleen stand. Evenwel in den schrijfstijl verliep zij langzamerhand ook merkkelijk.’⁴⁵ Om dat te bewizen, hellet Ypeij in stik út 1435 oan.

Nei de Aldfryske perioade stapt Ypeij oer op Gysbert Japicx. ‘Gelijk Hoofd de hervormer van het nederlandsch vlaamsch-hollandsch was, zoo was Gijsbert Japix de hervormer van het neêrlandsch oud *Vriesch*.’ ‘Wat in het bijzondere de verdiensten betreft, welke hij [G.J.] had, als hervormer zijner moedertaal, die waren voornamelijk hierin gelegen, dat hij in dezelve het ruwe beschaafd, het harde verzacht, het doffe opgeluisterd, het wanschikkelijke gevalig gemaakt en het ongeregelde aan vaste regelen gebonden heeft.’⁴⁶ Gysbert hat it Aldfrysk dus foarm en fatsoen jûn. In jiermannich letter (1820) skriuwt Wassenbergh, dat it Lânfrysk ‘door Beschavinge en Verzachtinge’ út it Aldfrysk spruten is.⁴⁷ Ek Fryslân hat syn tsjustere en ûnbeskaafde Midsieuwen hân.

De ‘landvriesche’ taal fan Gysbert Japicx is sûnt de twadde helte fan de 17de ieu ‘vrij wat verlopen’, mannich ‘*Vries* zal tegenwoordig het uitmuntend werk van Japix niet meer verstaan, daar hij in tegendeel in dat van Althuijzen meestâl zijne nog heerschende landtaal vindt, welke thans al meer en meer naar het vlaamsch-hollandsche gebogen en gewijzigd wordt. Dus oordeelen de vriezen algemeen [...] dat zij tegenwoordig, bij het opkomend geslacht, een groot aantal van woorden en spreekwijzen missen, welke zij in hunne jeugd van hunne grootvaders en grootmoeders plegen te hooren.’⁴⁸ Earder al hie Ypeij in ferklearring jûn foar de tanimmende Hollânske ynfloed: ‘In plaatse van vele oude woorden en spreekwijzen, worden thans [1812] nieuw ingekomen Vlaamsch-bataafschen gebezigd. Deze taalverwandeling wordt eeniglijk veröorzaakt door den omgang der bewoners van het platte land en de kleinste steden, waar alleen *Vriesch* gesproken wordt, met de burgeren der grooter

steden, die zints de zestiende eeuw de Vlaamsch-bataafsche taal gebruikt hebben.’⁴⁹

Ien útspraak fan Ypeij (1832) wol ik noch apart it omtinken foar freegje. ‘Het oude [midsieuske] vriesch moet in drie onderscheidene dialekten verdeeld worden. Het dialekt, in de gegevene proeve, is dat van de westerlauwersche vriesen en duidelijk onderscheiden van de beide andere vriesche dialekten, welke gesproken werden in het oosterlauwersche en in het oostereemsche. Het oosterlauwersche dialekt vindt men in het landregt van *Hunsingoo*, een distrikt van de oude vriesche landen om Groningen [...]. Het oostereemsche dialekt vindt men in het *Asegaboek* [...]. Het westerlauwersche dialekt [...] is ontleend uit de gemelde *Inleiding* der oude vriesche wetten [...]’.⁵⁰ De *Lauwers* en ‘e *Iems* binne dus by Ypeij *dialektgrinzen*. Hjiroar hawwe wy al sjoen, dat Ypeij der op wiist, dat it Westerlauwerske dialekt langer bewarre bliuwt as it Frysk oan ‘e eastkant fan dy rivier.

Yn in artikel fan 1837 ferdielt De Haan Hettema de ‘oudere [taal]’ yn it Frysk ‘Beoosten de Lauwers van de vroegste tijden af tot de 15de eeuw’ en dat ‘Bewesten de Lauwers van de vroegste tijden af tot in het begin der 16de eeuw’.⁵¹ By him is dus (allinne) de *Lauwers* in taalgrins. It ferskil yn datearring tusken Easter- en Westerlauwersk Frysk hat er mienskiplik mei Ypeij.

It is wol wis, dat Ypeij (en nei alle gedachten ek De Haan Hettema)⁵² tebekgiet op Wiarda, dy’t ommers al yn 1784 skreaun hie, dat it Frysk eastlik fan ‘e Iems al oan ‘e ein fan ‘e 14de ieu hast hielendal ‚niedersächsisch‘ wurden wie, wylst ‘das Flämische oder Holländische‘ pas oan ‘e ein fan ‘e 15de ieu ‚sichtbar die Oberhand‘ krige oan ‘e westkant fan ‘e Iems (en Lauwers).⁵³

Ek Rask syn *Frisisk Sproglære* (1825), yn 1832 troch De Haan Hettema yn in Hollânske oersetting útjûn, moat achtslein wurde. Rask achtet it yn it stik ‘om Sprogarterne’ hast wol wis (‘sandsynligt’), dat de Friezen tusken Ryn en Weser op ferskillende manieren (‘med Forskjelligheder’) praten hawwe. Hy nimt oan, dat dy ûnderskate taalfoarmen net ta deselde perioade hearre. Omdat er him allinne mei it âldste taalstadium dwaande hâldt, giet er net op ‘e dialektyske ferskillen yn.’⁵⁴

Hat Wiarda it noch net oer ferskillende Aldfryske *dialekten* - al set er mear as in earste stap dy kant út - Rask (sij it wat foarsichtich) Ypeij en De Haan Hettema dogge dat wol.⁵⁵

Yn it ‘Voorbericht’ op syn útjefte fan *Waatze Gribberts Brilloft* (1820) jout Wassenbergh syn miening oer de periodisearring fan it Frysk. Hy ferdielt it yn twaën: it ‘Oudvriesch’ en it ‘Landvriesch’. It lêste neamt er ek ‘Boerenfriesch’.⁵⁶ Beide termen binne tige gebrûklik. Wannear’t it Aldfrysk krekt ophâldt en it Lânfrysk begjint, seit Wassenbergh net. Hy hat it oer ‘Gabbema, die het Landfriesch van zynen tyd eene gryze Sprake [...] noemde’.⁵⁷ Dêr meie wy út beslute, dat Gysbert like goed yn it

Lânfrysk skreaun hat, al seit Wassenbergh dat dan net. Ek *Waatze Gribberts bruyloft* (1ste pr. fan 1701) is yn it Lânfrysk ferskynd. It is nei Gysbert syn *Rymlerye* it suverste foarbyld ‘van den echten Frieschen Tongval’.⁵⁸ De “Spellinge” fan it stik is ‘merkelyk’ oars as dy fan ‘e *Rymlerye*’⁵⁹; fierdere ferskillen wurde net neamd. Yn 1820 is it Lânfrysk ‘in alle hoeken, aan alle oorden van het zelve [Fryslân] nog in volle kracht en gebruik’.⁶⁰ It Lânfrysk beslacht dus (minstens) de perioade Gysbert Japicx - 1820.

It Frysk fan Gysbert oant 1820 foarmet foar Wassenbergh in ienheid. Hy leit der nammers tige de klam op, dat it *hiele* Frysk as ien taal sjoen wurde moat. ‘Wat is nu natuurlyker te onderstellen, dan dat het Landfriesch wezenlyk en rechtstreeks afkomstig is van het Oudfriesch, en dat deze Moeder hier in hare Dogter bestendig voortleeft’, sa ropt Wassenbergh as réaksje op Wiarda syn ideeën oer it ‘útstoarne’ Frysk út.⁶¹ De ienheid fan it Frysk wurdt yn ‘e earste helte fan ‘e 19de ieu oars gauris op wiisd. Sa skriuwt Ypeij (1812): ‘Wanneer wij het *Vriesch*, zoo als het van de twaalfde of dertiende eeuw af, tot heden toe, gesproken is geworden, uit oude en nieuwe geschriften leeren kennen, merken wij, dat hetzelfde wel in den vorm zeer veränderd, maar in zijnen waren aard toch vrij gelijk is gebleven.’⁶² Ek foar Telting (1840) is der gjin wêzentlik ferskil tusken it âldste en it jongste Frysk: ‘Dan zal het bewezen worden waarheid te zijn, dat, zoo men het nog onder ons levend Fries ontledigen kon van al deszelfs Hollandsche inmengselen, het overblijvende gedeelte, ondanks alle afslijting, die er heeft plaats gehad, onmiskenbaar nog die zelfde taal is, in welke de Friezen in de 13de eeuw hunne kernachtige wetten hebben te boek gesteld’.⁶³ Sit it ûnderskied by Ypeij foaral yn ‘e stavering, by Telting falt de klam op ‘e ‘Hollandsche inmengselen’ (en ‘afsljitting’). Benammen De Haan Hettema lykwols hat syn libben lang tsjûge fan ‘e ienheid fan it Frysk. Ik kom dêr aanst op werom.

Der is noch ien terminologyske kwestje by Wassenbergh dêr’t ik op wize wol. By him komt foarsafier’t ik wit as earste it wurd ‘Nieuw-friesch’ foar: ‘Men heeft [om ‘e besibbens tusken it Ald- en Lânfrysk te sjen] slechts het Altfriesisches Wörterbuch, in 1786 door onzen geleerden [Wiarda] te Aurich uitgegeeven, in handen te nemen, en men zal weldra eene groote menigte van woorden ontdekken, welke in het Oud- en Nieuw-friesch of geheel, of met geringe veranderingen overeenkomen.’⁶¹ Wassenbergh jout ‘Nieuw-friesch’ hjirre as synonym foar Lânfrysk, d.w.s. it Frysk fan Gysbert oant 1820. It hat by him m.o.w. net de (beheindere) hjoeddeiske betsjutting dy’t Ottema der oan jûn hat.

Rask (1825) hat allinne ta de periodisearring fan it Frysk bydroegen. Hoewol’t neffens him gjin Aldfryske stikken foar 1250 datearre wurde kinne, is de taal dêrfan faak gâns âlder: dy giet tebek oant 900. It “echte” Ald-

frysk hâldt om 1300-1350 hinne op, mar it is ek yn dy 400-450 jier net alhielendal suver bleaun ('ikke bleven uforvansket'). Nei 1350 wurdt it Frysk al dúdlik oars ('en mærkelig Forandring') en nei 1500 is de feroaring sels sa grut ('er det så aldeles opløst og forstyrret'), dat it net mear foar deselde taal hâlden wurde kin.⁶⁴ Dan wreidet 'den Flamske Sprogart', bemongen mei 'Frisisk, Saksisk, Frankisk og Burgundisk', him hieltiten mear út.⁶⁵ Rask bestudearret benammen it noch (betreklik) suvere Frysk fan it earste tiidrek ('Tidsrum'), dat mei 1300 einiget.⁶⁶ De taal út it twadde tiidrek, dat fan 1300 (1350) oant 1500 rint, is foar him al net suver genôch mear om ta de eigentlike Aldfryske literatuer rekkene te wurden.⁶⁷

Dy grins fan ûngefear 1300 wurdt wol faker jûn. Wy hawwe al sjoen, dat neffens Ypeij it Frysk 'met den aanvang der veertiende eeuw' 'zigtbaarlijk [begon] te verlopen'. Gabbema (1681) seit it sa: 'dat zy ['onze ouders'], van eersten af, langs zoo een *reeks* van eeuwen, tot aan den Jaare CI)CCC. hun landtaal, onbezoedelijk als een onbevleete Leelye, en zuyver Roozlijn bewaart hebben.'⁶⁸ Dat lêste is Wiarda it net mei iens: 'schon in dem Anfange des dreizehnten Jahrhunderts' waard it Frysk net mear 'ganz rein' praten.⁶⁹

Neffens guon soe Rask - yn neifolging fan Wiarda - skreaun hawwe, dat it Frysk nei de Midsieuwen útstoarn is.⁷⁰ Ek hjirre liket fan in misferstân sprake te wêzen. It 'Frisisk', dat wol by Rask sizze it *Aldfrysk*, is (mei it Angelsaksysk, Aldsaksysk, Frankysk, Allemannysk en Moesogoatysk) al lang en alhielendal útstoarn ('for længe siden fuldkommen uddøde'), seit Rask yn 1825.⁷¹ Nei it Aldfrysk komme nije foarmen op, mar mei't de âlde fansels net fan 'e iene op 'e oare dei ferdwine, wurde âld en nij trochinoar helle. It (Ald-)Frysk wurdt stadichjesoan wei yn ûnderskate folkstalen, der ûntstiet net in nije, algemiene (konservearjende en standerdisearjende) *skriuwtaal*, sa bliuwt der 'in tal betiisde en stridige, (allinne mar) mûnling brûkte taalsoarten' oer ('en Mængde forvirrede og stridige mundtlige Sprogarter'), dy't sprutsen wurde troch de neiteam fan in folk dat sûnt lang opgongen is yn Nederlanners, Dútskers en Denen. Dêrom wurdt it Frysk - d.i. wer it Aldfrysk - al sûnt ieuwen net mear sprutsen.⁷²

Doe't it Hollânsk de hearskjende lânstaal waard, hie it Frysk gjin of mar in bytsje ynfloed mear op 'e taalfoarmen yn it algemien: der binne allinne noch mar wat 'streektaalwurden' ('Landskabsord') of heechstens dialekten fan it sljochtwei folk ('Almuemål') oerbleaun. De wichtichsten binne: it saneamde Lân- of Boerefrysk, dat yn 'e omkriten fan Molkwar en Hynljippen en yn 'e Nederlânske provinsje Fryslân yn gebrûk is, it Sealtersk en it Noardfrysk.⁷³

De iennichste konklúzje út it foargeande kin wêze, dat neffens Rask it Aldfrysk yn 1825 al ieuwenlang útstoarn is, mar dat it Lân- of Boerefrysk noch libbet. Dy twa mei men lykwols net trochinoar helje. Rask sjocht dus - mei Wiarda - it Ald- en Midfrysk perfoarst net as in ienheid.

Halbertsma (1827) hie mear niget oan it Midfrysk (Gysbert Japicx as oan it Aldfrysk. Hy jout in pear kear foar 1844 mei safolle wurden syn miening oer de periodisearring fan it Frysk. ‘Ook ‘t Friesch, dat voor Gijsbert geschreven is, kon hem niet ten voorbeeld strekken. Hij zelf merkt te recht aan, dat *onse vaderen eertijds wat ruwelijk ende wanschikkelijk in ‘t stellen der letteren vervallen geweest zijn*. Nergens enige regelmaat in gelijksoortige gevallen; in dezelfde stukken voor één woord twee- en drieërlei spelling. Bovendien had de taal zodanige veranderingen ondergaan, dat ze de menigte nauwelijks dezelfde taal meer scheen te zijn. Doch ondersteld, dat hij in de oude stukken de taal zijner dagen en de spelling geregeld had gevonden, de onderwerpen, enkel rechtgeleerd of staatkundig, waren vervat in de droogste termen, en hadden dus weinig voor den dichter, die de uiterste krachten der taal in alle richtingen op de proef stelt’⁷⁴ It Aldfrysk en Gysbert syn taal rinne dus útinoar op it gebiet fan *stavering, taal en ûnderwerpen*.

Yn 1836 ferskynt yn *The origin of the Germanic and Scandinavian languages* [...] in bydrage fan Halbertsma ûnder de titel ‘Ancient and Modern Friesic compared with Anglo-Saxon’. Ek dêr ferdielt Halbertsma it Frysk (dus) yn twaën: ‘Ancient’ en ‘Modern’ Frysk of ‘Country-Friesic’. Hy jout in foarbyld fan it ‘Country-Friesic of 1834’ en dat fan 1650 (Gysbert) sûnder op ‘e ferskillen yn te gean.’⁷⁵

By Bowring (± 1829) is wat fan in trijedieling te bespeuren. Hy begjint mei ‘The language of ancient Frisia’ en ‘the ancient Frisian’.⁷⁶ De oergong fan it Aldfrysk nei Gysbert Japicx beskriuwt Bowring sa: ‘From the end of the fifteenth century, down to the beginning of the seventeenth, there is an absolute blank in the literature of Friesland. No name of an author - scarcely a fragment of the language is to be found through which can be traced the changes which are so remarkably prominent in the writings of Gysbert Japicx; but it is quite clear that the language in a very perfect state must have existed ready formed at his hands.’⁷⁷ Bowring is de earste dy’t sa de klam leit op it gat (‘absolute blank’) tusken it Ald- en Midfrysk.⁷⁸

It tredde stadium wurdt foarme troch de taal nei Gysbert: ‘The language has undergone considerable changes since the time of Japicx. The Dutch is gradually making inroads on it, and in a few generations will probably overwhelm it.’⁷⁹ Bowring rekkenet *Waatze Gribberts bruyloft* (1701) ta ‘one of the best productions in the modern Frisian tougue [lê: tongue].’⁸⁰ Dêr kin dus út opmakke wurde, dat it ‘Modern’ Frysk foar him net nei 1701 begjint. Ek Althuysen (1755) syn wurk liket Bowring dêrûnder beflappe te wollen.⁸¹ Sa soene wy dus de trijedieling - Aldfrysk- Gysbert Japicx - modern Frysk by him krije.

Wiarda syn opfettingen oer it “útstoarne” Frysk moat Bowring net folle fan hawwe: ‘He [Wiarda] says that the Frisian tongue has been extirpated on the north of the Ems by the Low German, and on the south of the Ems by the Low

Dutch. The first position is well founded - the second groundless. The language of ancient Frisia has been modified - corrupted, if he will - by time and political change - but it still exists - and the wonder is less that so much should have been lost, than that so much should have been preserved. It would not be easy to fix on any one spot in Friesland where the ancient idiom is spoken; but some words of it are preserved in one part of the province, and some in another - the elements and characteristics of the language every where - so that a dictionary tolerably complete might be constructed of the ancient Frisian out of the terms still employed by the peasantry.’⁸² Ek al is it Frysk yn ‘e rin fan ‘e ieuwen troch ‘Dutch inroads’ tige feroare, it is noch altiten Frysk.

De Haan Hettema lit yn 1837 in ‘Beknopte opgave der handschriften en gedrukte werken in de oudere en latere Friesche taal’ ferskine. Dêryn jout er - krekt sa as Ottema sân jier letter - in moai wiidweidich oersjoch fan ‘e stân fan saken op it Fryske mêd. De Haan Hettema hat in haadferdieling yn twaën: ‘de oudere Friesche taal’ en de ‘latere’ of ‘nieuwere’ taal. Beide skiften wurde ek wer yn twaën splitst: it earste (sa’t wy al sjoen hawwe) yn ‘e taal ‘Beoosten de Lauwers van de vroegste tijden af tot de 15de eeuw’ en ‘e taal ‘Bewesten de Lauwers van de vroegste tijden af tot in het begin der 16de eeuw’, wylst it oare skift bestiet út ‘e taal fan ‘Gysbert Japicx, van 1668 tot 1826’ en it ‘tegenwoordige Friesch van 1826 tot op heden’.⁸³

Hoe komt De Haan Hettema ta syn yndieling? It iennichst beskiedende kritearium is de *staving*. Oan ‘e ein fan syn opneaming fan ‘handschriften en gedrukte werken’ skriuwt er ‘Wat nu de taal der hier opgegevene stukken aanbetreft, zoo is zij, hoewel in spelling verschillende, in allen de oud Friesche’.⁸⁴ Ek it jiertal 1826 giet op ‘e staving tebek: oant dy tiid hie de ‘waggelende toestand’ dat alderhanne stavingssystemen brûkt waarden, duorre; dêr kaam mei de oprjochting fan it Frysk Genoatskip (dy’t De Haan Hettema op 1826 yn stee fan 1827 datearret) in ein oan: it Genoatskip joech Halbertsma de opdracht om ‘een systema van spelling in te leveren.’⁸⁵ Fan Gysbert syn *Rymlyrye* seit De Haan Hettema, dat it ‘eene schrijfwijze [bevat], welke geheel van de oude afwijkt.’⁸⁶ De Haan Hettema hat syn miening oer it ferrin fan it Frysk tige koart (mar folslein) yn dizze beide sinnen jûn: ‘Sommigen meenen, dat het tegenwoordig geschreven en gesproken wordend *F r i e s c h* een geheel ander iets is, dan de voor eeuwen gesproken taal. Deze vergissen zich; alleen het kleed, waarin die klanken liggen opgesloten, heeft allengs eenige verandering ondergaan.’⁸⁷ De staving - it ‘kleed’ - mei wat oars wurden wêze, de taal is deselde bleaun.

Yn syn lêzing foar it Frysk Genoatskip (1840) lit Telting him sydlings ek út oer de periodisearring fan it Frysk. It ‘oudste en zuiverste Friesch’ is te finen yn ‘het *Asegaboek* en den *Brokmannerbrief*’.⁸⁸ ‘Dáár is het,

dat wij de oude onverbasterde Friesche taal moeten zoeken. In de wetboeken der volksstammen, grootendeels in de dertiende eeuw opgesteld [...] bezitten wij de bronnen, uit welke de echte en grondige kennis van de oude Friesche taal alleen kan worden verkregen.⁸⁹

Is it 'Landfriesch' fan Gysbert Japicx al foar in part ôfsliten en ûnsuver, it Frysk sa't it 'ten huidigen dage is' wiist it noch helte slimmer mei: dat is 'vermengd en verbasterd [...] met Hollandse woorden, taalvormen en spreekmanieren'.⁹⁰ Teltling makket lykwols net in prinsipieel ûnderskied tusken it Lânfrysk fan Gysbert Japicx en it Frysk út syn eigen tiid: ek dat lêste neamt er 'Landfriesch'.⁹¹

Der is noch ien ûnderwerp dat yn ferbân mei de periodisearring beskreaun wurde moat. Wy hawwe al sjoen dat neffens Ottema de politike omstannichheden (Fryske frijheid) net los sjoen wurde kinne fan it ferrin fan it Frysk. Der is datoangeande in lange tradysje, dêr't ik in stikmannich fertsjinwurdigers fan nei foaren helje wol. Isaac de Schepper dichtet: 'Dit *paar* ['Taal en vrygheid'] is zo nauw verbonden,/ En zo vast aan een gehecht,/ Dat den een niet word geschonden/ Of den and'ren is ontecht.// Nauwliks was den Staat belastert,/ En van nieuwigheid verdacht,/ Of de taal wierd fluks verbastert,/ En de vryheid lag verkracht.'⁹²

Gabbema hat yn 'Aan den Taal- en Spraak-Friesch-kundige Leezer, in koart en in lang stik oan it tema wijd. Ik sitearje it koarte stikje: 'Willen wy aldus voort, eerlange raakt onz' grijze moeder-taal ten lande uyt, en slijt 'er tijdden, met de ouwde vryheyd in een eeuwige Banlinkschap.'⁹³

Nijsgjirrich is ek de miening fan de Eastfries Wiarda: 'Die Republik dieses freyen, obgleich durch innerliche Zwistigkeiten zerrüteten Frieslandes stand noch bis zu Anfang des funfzehnten Jahrhunderts. Bis dahin wurde noch die alte friesische Sprache, jedoch zuletzt schon etwas verunstaltet, in dieser Republik geredet [...]. Nach dieser Trennung [fan 'e midsieuske ,friesischen Staaten'] gewöhnte sich der Friese zu dem Umgange mit Fremden, der Handel mit Auswärtigen wurde eröfnet, aus den Gerichten, Kirchen und Schulen wurde die friesische Sprache verdrängt, und die deutsche und niederländische Sprache wurden die Schriftsprachen. So starb denn auch in diesem vormaligen freyen Frieslande die alte sächsische oder friesische Sprache allmählig aus. So lange also die friesische Republik noch unerschüttert stand, und so lange die Friesen sich mit dem *ela fria fresena* begrüßten, so lange blühte noch die friesische Sprache.'⁹⁴

As lêste jou ik Joast Halbertsma it wurd. 'Had the Friesians sought for some refuge in the heart of the ocean, like their English brethren, they would have braved the combined force of all the continental tyrants, whether crowned, or representing the hydra of democracy. Only the North-Friesic, Saterlandic, Sciermonnikoogian, Country-

Friesic, and Hindelopian remain as fragments that have resisted the influence of invaders to the present day.’⁹⁵ Yn earder dagen wie der noch mear fan it eigene oer: by ‘a people so fond of liberty as the Angles and Friesians, not only every district, but every village, nay, every hamlet, must have a dialect of its own. The diversity of dialects since the French Revolution of 1795, is much decreasing by the centralisation of power taking daily more effect in the Netherlands: the former republic, by leaving to every village the management of its domestic affairs, preserved every dialect unimpaired.’⁹⁶ Mei de lêste sin soe ferklearre wurde kinne hoe’t Ottema oan ‘e grins tusken Mid- en Nijfrysk komt.

III: Gearfetting en beslút

Sûnt Gysbert Japicx (1603-1666) is der skreaun oer de periodisearring fan it Frysk. By gâns skriuwers komt it ûnderwerp min ofte mear sydlings oan ‘e oarder; mar inkelden, byg. Ypeij, Rask, De Haan Hetteema en Ottema, geane der prinsipie(e)l(er) op yn.

De measte skriuwers jouwe net of net botte krekt oan wannear’t it Aldfrysk begjint. Von Wicht byg. seit allinne mar, dat it Frysk in oerâlde taal is. Wat mear ynformaasje jouwe Wiarda en Ypeij: de earste lit it Aldfrysk fuort nei de jiertelling begjinne, de twadde dêr al foar.

It Aldfrysk hâldt neffens de measten om 1500 hinne op, mar doe wie it al net botte suver mear. Guon as Gabbema, Wiarda, Ypeij, Rask en Telting litte it “echte” Aldfrysk by 1300-1350 einigje. Foar Wiarda en Rask is it Frysk - d.w.s. it *Aldfrysk* - nei de midsieuwen útstoarn. It saneamde Lân- of Boerefrysk is by har in hiel oare taal en dêr hawwe se as “âldfrisisten” gjin niget oan. As réaksje op Wiarda en Rask lizze byg. Wassenbergh, Ypeij, Telting en benammen De Haan Hetteema tige de klam op ‘e ienheid fan it *hiele* Frysk, dus fan ‘e midsieuwen oant har eigen tiid. De Lauwers (en ek wol de Iems) wurdt troch Ypeij en De Haan Hetteema as in dialektgrins sjoen. Mei it Aldfrysk oan ‘e eastkant fan ‘e Lauwers is it earder dien as mei dat oan ‘e westkant.

It gat fan oardel ieu tusken it Aldfrysk en Gysbert Japicx stroffelet eins net ien oer, útsein Bowring: hy neamt dy perioade in ‘absolute blank’ yn ‘e Fryske literatuer. It ûnderskied tusken it Aldfrysk en syn eigen taal leit foar Gysbert (benammen of allinne?) op it mêd fan de stavering. Ek by Isaac de Schepper, Ten Kate, Ypeij en De Haan Hetteema byg. stiet it staveringferskil foarop. Lju as Ypeij, Telting en Ottema wize (dêrneist) ek op ‘e yn ‘e rin fan ‘e ieuwen hieltiten tanommen “Hollânske” ynfloed. It Lân- of Boerefrysk fan Gysbert Japicx (en dêrnei) is ‘zachter’ en ‘beschaafder’ as it Aldfrysk, skriuwe Ypeij, Wassenbergh en Epkema.

De measten – ek dejingen dy't libje yn wat wy it Nijfryske tiidrek neame - ferdiele it Frysk yn twaën: it Aldfrysk en it Lânfrysk, d.w.s. it Frysk fan nei de midsieuwen oan 'e eigen tiid ta. Sa jouwe byg. Wassenbergh (1820) en Halbertsma (1827, 1836) alteast gjin dúdlik ûnderskied tusken it Frysk fan Gysbert Japicx en dat fan 'e 19de ieu. Bowring is de earste by wa't (tige tusken de rigels troch oars) wat fan in trijedieling te finen is. Hy liket neist it Aldfrysk en it Gysbertfrysk it 'modern' Frysk as tred skift te sjen, dat er begjinne lit by *Waatze Gribberts bruyloft* (1ste pr.1701) en dêr't er ek Althuysen syn wurk (1755) ta rekkenet. Ottema (1844) lykwols komt de eare ta de *hjoeddeiske* yndieling yn trijen mei de dêrby hearrende terminology ynfierd te hawwen. Dat er foar syn periodisearring foar in part alteast te seil giet op besteande literatuer, byg. foar wat it ferbân tusken politike omstannichheden en ferrin fan it Frysk oanbelanget, docht neat oan 'e wearde fan syn yndieling ôf. In goede fjirtich jier letter hat Buitenrust Hetteema mei syn blomlêzing fan Ald-, Mid- en Nijfrysk (1887-1890) der foar soarge dat Ottema syn periodisearring algemien gongber waard.

III: Zusammenfassung und Schluss

Seit Gysbert Japicx (1603-1666) wird über die Periodisierung des Friesischen geschrieben. Meistens geschieht es mehr oder weniger beiläufig, aber einzelne Verfasser, z.B. Ypeij, Rask, de Haan Hetteema und Ottema, widmen dem Problem eine grundsätzliche(re) Erörterung.

Die meisten Autoren geben nicht oder zumindest nicht sehr exakt an, wann der Beginn des altfriesischen ihrer Ansicht nach anzusetzen ist. Von Wicht z.B. sagt lediglich, dass das Friesische eine uralte Sprache sei. Etwas mehr Auskunft geben Wiarda und Ypeij: der erstere lässt das Altfriesische kurz nach dem Beginn unserer Zeitrechnung anfangen, der zweite bereits davor.

Das Altfriesische endet nach Ansicht der meisten um 1500, sei aber schon nicht mehr sonderlich rein. Einige Autoren wie Gabbema, Wiarda, Ypeij, Rask und Telting lassen das „echte“ Altfriesisch zwischen 1300-1350 aufhören. Wiarda und Rask halten das Friesische - d.h. das Altfriesische - mit dem Ablauf des Mittelalters für ausgestorben. Das sogenannte Land- oder Bauernfriesische ist für ihre Begriffe nicht mehr die gleiche Sprache und daher für sie als „Altfrisisten“ uninteressant. Als Reaktion auf Wiarda und Rask betonen z.B. Wassenbergh, Ypeij, Telting und vor allem de Haan Hetteema stark die Einheit des gesamten friesischen, also vom Mittelalter an bis in ihre eigene Zeit. Die Lauwers (und auch wohl die Ems) werden von Ypeij und de Haan Hetteema als eine Dialektgrenze betrachtet. Das Altfriesische geht östlich der Lauwers früher verloren als westlich davon.

Die Lücke von anderthalb Jahrhunderten zwischen dem Altfriesischen und Gysbert Japicx ist keinem so recht aufgefallen, mit Ausnahme von Bowring: er nennt diese Periode ein ‚absolute blank‘ in der friesischen Literatur. Der wichtigste (oder einzige?) Unterschied zwischen dem Altfriesischen und seiner eigenen Sprache liegt für Gysbert auf der orthographischen Ebene. Auch bei Isaac de Schepper, ten Kate,

Ypeij und de Haan Hetteema u.a.m. steht die unterschiedliche Orthographie im Vordergrund. Autoren wie Ypeij, Telting und Ottema verweisen auch auf den im Laufe der Jahrhunderte immer stärker werdenden „holländischen“ Einfluss. Das Land- oder Bauernfriesisch von Gysbert Japicx (und später), schreiben Ypeij, Wassenbergh und Epkema, sei weicher und gebildeter als das Altfriesische.

Die grosse Mehrzahl der Autoren - auch die des 19. Jahrhunderts - nimmt eine Zweiteilung vor: das Altfriesische und das Landfriesische, d.h. das Friesisch nach dem Mittelalter bis zu ihrer eigenen Zeit. So machen z.B. Wassenbergh (1820) und Halbertsma (1827, 1836) zumindest keinen deutlichen Unterschied zwischen dem Friesisch von Gysbert Japicx und dem des 19. Jahrhunderts. Bowring ist der erste, bei dem der Ansatz zu einer Dreiteilung zu finden ist. Er scheint neben dem Altfriesischen und dem Gysbertfriesischen das ‚modern‘ Friesisch als dritte Gruppe zu betrachten, die er mit Waatze Gribberts bruyloft (1. Ausg. 1701) beginnen lässt und zu der er auch Althuysens Werk (1755) zählt. Die Ehre, die heutige Dreiteilung mit der dazu gehörigen Terminologie eingeführt zu haben, gebührt jedoch Ottema (1844). Dass er sich bei seiner Periodisierung zumindest teilweise auf bereits bestehende Literatur stützt, z.B. bezüglich des Zusammenhangs zwischen den politischen Verhältnissen und dem Rückgang des Friesischen, schmälert keineswegs sein Verdienst. Gut vierzig Jahre später hat Buitenrust Hetteema mit seiner Anthologie des Alt-, Mittel- und Neufriesischen (1887-1890) dafür gesorgt, dass Ottemas Periodisierung allgemeine Verbreitung fand.

Grins, oktober 1980

Pieter Breuker

Noaten:

1. H.T.J. Miedema. *Paadwizers fan de Fryske filology. Diss. U.v.A. Ljouwert/Leeuwarden*, 1961, s. 81. Sjoch ek: Deselde. ‘Achttiende-eeuws Fries’. Yn: *Leuvense Bijdragen*, jrg. XLIX (1960), s. 110; Deselde. ‘Oud-, Middel- en Nieuwfries: het probleem van de periodisering der Friese taalgeschiedenis’. Yn: *Handelingen van het dertigste Nederlandse filologencongres*. Groningen, 1968. s. 121-122.
2. J.G. Ottema. ‘Iets over de Friesche Taal’ Yn: *Friesche Volks Almanak voor het schrikkeljaar 1844*. Leeuwarden, s.j., s. 79-124.
3. It is oars wol sa, dat neffens ûnderskate filologen (byg. Rask) it “suvere” Aldfrysk al om 1300 hinne ophâldt (sj. û.m. s. 11-12 fan dit artikel).
Ottema seit op s. 80, dat er it artikel te’n earsten skreaun hat ‘voor een Belgisch Tijdschrift, hetwelk met kracht de instandhouding en beschaving van het Vlaamsch voorstaat’. Nettsjinsteande eigen en oarmans ûndersiik is it my net slagge om der efter te kommen yn hokker Flaamsk tydskrift it stik stean moatte soe.

4. Ottema lit yn dizze lêste sin it Midfrysk dus *foar* it ûntstean fan 'e Republyk (1795) begjinne. Yn in net-datearre hânskriftlike oantekening fan De Haan Hettema (?) yn in trochsketten eksimplaar (PB, sign. D 9253) fan dy syn 'Beknopte opgave der handschriften en gedrukte werken in de oudere en later Friesche taal' (útjûn yn: A. de Jager. *Taalkundig Magazijn, of gemengde bijdragen tot de kennis der Nederduitsche taal*. Tweede deel. Amsterdam, 1837) komt neist s. 261 it wurd 'middel Friesch' foar: 'In het *Verhael van de stad Leeuwarden, door Simon Abbes Gabbema, Franeker 1701*.⁴⁰ bevinden zich vele oorkonden, die als voorbeelden der middel Friesche taalkunde gelden kunnen'. De skriuwer jout dan neist de siden 261-262 in fyftjin teksten tusken 1412 en 1483. Op dy siden stapt De Haan Hettema fan 'e 'Oudere Taalkunde' oer op 'e 'Jongere Taal', de âldere taalkunde hâldt by him om 1500 hinne op, de jongere begjint by Gysbert Japicx. Moat 'middel Friesch' útlein wurde as it taalstadium tusken it Aldfrysk en Gysbert Japicx (en dan earder neffens kronology rekkene)?
5. De skriuwer doelt hjirre op it jier 1795.
6. Ottema. *O.w.*, noat 2, s. 79-81.
7. Ottema, *O.w.*, noat 2, s. 81.
8. Ottema, *O.w.*, noat 2, s. 82.
9. Ottema, *O.w.*, noat 2, s. 93.
10. Ottema, *O.w.*, noat 2, s. 93-110; 120-124. Ik ha de stikken yn 'e (net-kronologyske) folchoarder fan Ottema jûn. De (ferkoarte) titels ha'k stavere neffens Feitsma har 'Frysk út de 18de ieu' (*Us Wurk*, jrg. 6 (1957), s. 49-102.
11. Yn syn oersjoch fan 'e Nijfryske literatuer komt Ottema (op side 114) n.o.f. *It Libben in de Wiersizzerij fan Maaike Jakkelis oon de Frieske fammen* fan Tsjalling Halbertsma op 'e *Reys fen Maicke Jackeles fen Hallum ney Ljeauwert, om it ynheljen fenne Prins ta sjen, yn 1778* yn 'e 'forbettere' útjefte fan 1830. Boppedat nimt er yn syn besprek fan Joast Halbertsma syn *Hulde I-II* (op side 111-112) in ferske yn it Hynljippersk oer, nammentlik it *Krieweljen fan de Hynlepre Schippers wyven* (1679). Ek jout er (op side 112) Halbertsma syn *Letterkundige Naoogst* [...] (1840). Mar dêr steane lykas bekend wêze mei, gjin Nijfryske teksten yn. *It Jonge Lieuws Boosk* [...], dêr't Ottema (op side 117) de twadde printinge (1830) fan neamt, mar dat earder al yn 1779 útjûn wie, heart like min by de Nijfryske skriften thús.
12. F. Buitenrust Hettema. *Bloemlezing uit Middelfriesche Geschriften*. Leiden, 1887, s. 101.
13. Hettema. *O.w.*, noat 12, 'Een woord vooraf', [s.VII].
14. F. Buitenrust Hettema. *Bloemlezing uit Nieuwfriesche Geschriften*. Leiden, 1888, 'Een woord vooraf', [s.VII].
15. Buitenrust Hettema. *O.w.*, noat 12, 'Een woord vooraf', [s. VII].

16. Buitenrust Hetteema. *O.w.*, noat 12, 'Een woord vooraf', [s. VIII].
17. Ottema. *O.w.*, noat 2, s. 93 e.f.
18. J.H. Brouwer, J. Haantjes en P. Sipma. *Gysbert Japicx Wurken I²*. Boalsert, 1966, s. 342.
19. J. H. Brouwer e.o. *O.w.* noat 18, s. 2-3.
20. Isaac de Schepper. '[Loffers oan Simon Abbes Gabbema]' Yn: Gysbert Japix. *Friesche Rymlyrye* [...]. Leuward, 1681. s. (***) verso - (***)² recto.
21. Lambert ten Kate Hermansz. *Aenleiding Tot de Kennisse van het Verhevene Deel der Nederduitsche Sprake* [...]. Eerste Deel. Amsterdam, 1723, s. 50.
22. Lambert ten Kate Hermansz. *O.w.*, noat 21, s. 49-50.
23. Sjoch foar de dûbelsinnigens fan termen as "it Frysk", "it âlde Frysk" en „de Fryske memmetaal“ ek: A. Feitsma. ‚Frysk as taeloantsjutting nei de Midsieuwen‘. Yn: A. Feitsma en H.D. Meijering. ‚Fryske taelskiednis‘. Yn: *Meidielingen [fan de stúdzjerjochting Frysk oan de F.U. yn Amsterdam]*. Nûmer 2. Amsterdam, 1978, s. 158-159.
24. T.D. Wiarda, *Geschichte der ausgestorbenen alten friesischen oder sächsischen Sprache*. Aurich, 1784, ‚Vorrede‘, s. [I].
25. T.D. Wiarda. *Alt friesisches Wörterbuch*. Aurich, 1786, ‚Vorrede‘, s. XXV. Op side XXX seit Wiarda it justjes oars: ‚das angelsächsische und das friesische sind die ältesten niederdeutsche Mundarten, die wir kennen.‘ Yn dyselde ‚Vorrede‘ (s. XXVIII-XXIX) neamt er it Angelsaksysk en it Frysk de ‚uralten Sprachen‘ ‚die schon Jahrhunderte vor dem fünften Saeculo geblühet haben.‘
26. M. von Wicht. *Das Ostfriesische Land-Recht* [...]. Aurich, s. j. [1746], ‚Vorbericht‘, s. 157.
27. T.D. Wiarda. *Willküren der Brockmänner, eines freyen friesischen Volkes*. ‚Vorrede‘, s. XIII.
28. T.D. Wiarda. *O.w.*, noat 24, ‚Vorrede‘, s. 14. Op grûn fan dit sitaat makket Hoekema oannimlik, dat ‚Wiarda [...], zonder het te willen, hoogstwaarschijnlijk de leverancier geweest [is] van de term Nedersaksisch-nieuwe-stijl‘, dy't (yn 1820) troch Wassenbergh oernommen is. Sj.: Teake Hoekema. ‚Over Nedersaksisch en wat dies meer zij‘. Yn: *Driemaandelijkse Bladen* [...], 17de jrg. (1965), s. 148-149.
29. T.D. Wiarda. *O.w.*, noat 24, ‚Vorrede‘, s. 24-26.
30. ‚Vriesland ondertusschen kreeg omtrent A^o.1515 Keizer Karel V: tot zijnen Heer; die, met het instellen van een Hof van Regtspleging en ‚t invoeren van buitenlandse Rigters, de Vlaemse of Hollandse Tael aldaer deed gelden. Van toen aen nam de Oud-Friesche hand over hand af, en sint verbannen van Hof en Kerk, houd ze haer herberg thans bij den Huisman.‘ Sj.: Lambert ten Kate Hermansz. *O.w.*, noat 21, s. 49.
Wassenbergh syn antwurd dêrop is sa: ‚De beroemde ten Kate bericht ons [...] „dat zij [it Frysk], van toen aan hand overhand afnam. Het is meer dan LXXX jaaren, dat t. Kate dit schreef: en, evenwel is ‘er nog geen

Mensch in Friesland, of hij weet, dat bijkans alle onze Inboorlingen dezelve gemakkelijk spreken, ten minsten verstaan kunnen; dat zij, tot op den dag van heden, de Taale des Landaarts is en blijft; dat zij zelfs in de kleenere Steden nog van zeer velen onder de Burgers gebezigd wordt; dat men ze, zo ver 'er schepen vaaren door Friesche Schippers bestierd, en met Friesen bemand, hoort spreken! Zeker! dit alles gelijkt zeer weinig naar hand over hand afneemen! Het is waar; men gebruikt ze niet meer in openlijke Bedrijven". Troch dy lêste beheining, dy't der op del komt, dat it Frysk net op offisjeel mêd (tsjerke, skoalle, gerjocht ensfh.) yn gebrûk is, moat betwivele wurde oft Ten Kate wol sa fier fan Wassenbergh ôf stiet as de lêste mient. Sjoch foar de oanhaal: Ev. Wassenbergh, [Ynlieding by] 'Verhandeling over de eigenaamen der Friesen'. Yn: *Taalkundige Bydragen tot den Frieschen Tongval*. II. Stuk. Franeker, 1806, s. I-II.

Hast it hiele 'Voorbericht' fan syn útjefte fan *Waatze Gribberts Brilloft* [...] (Ljouwert, 1820) brûkt Wassenbergh om Wiarda te bestriden. Sj. de siden VII-XXIV.

31. Yn 'e 'Vorrede des Verfassers' (1824) by syn posthúm útjûn *Glossarium der friesischen Sprache* [...]. . Kopenhagen, 1837, stelt Outzen op 'e siden XXV-XXVII dat it Westerlauwerske Frysk útstoarn is yn 'e kiif.
32. A. Feitsma, 'Inkelde haedlinen, fraechstellingen en frijbliuwende antwurden oangeande de fryske taalskiednis fan nei 1700.' Yn: A. Feitsma en H.D. Meijering. 'Fryske Taalskiednis'. Yn: *Meidielingen [fan de stúdzjerjochting Frysk oan de Frije Universiteit yn Amsterdam]*. Nûmer 2. Amsterdam, 1978, s. 180.
33. T.D. Wiarda. *O.w.*, noat 27, 'Vorrede', s. XIII.
34. T.D. Wiarda. *O.w.*, noat 24, 'Vorrede', s. 49.
35. T.D. Wiarda. *O.w.*, noat 24, 'Vorrede', s. 27; Deselde. *O.w.*, noat 25, 'Vorrede', s. XLII-XLIII; T.D. Wiarda. *Asega-Buch* [...] Berlin/Stettin, 1805, 'Vorrede des Verfassers', s. XII.
36. Sjoch foar de miening fan (foaral) filologen: Pieter Breuker. *J.H. Halbertsma, Gysbert Japicx en de Fryske dialekten*. Ljouwert, 1973, s. 47, noat 117; A. Feitsma. *O.w.*, noat 23, s. 160-162. De lûden fan net-filologen binne koartlyn publisearre troch B. Wander. Ien fan syn konklúzjes: 'Tot in de 18e eeuw gaat de belangstelling in hoofdzaak uit naar het Molkwerumer, later ook naar het Hindeloper dialect, die men als relicten beschouwde van een aan het Angelsaksisch verwant Oudfries.' Sj.: B. Wander. 'Frysk en frjemd; buitenlanders in kontakt met de friese taal'. Yn: *It Beaken*, jrg. XL (1978), s. 250.
37. T.D. Wiarda. *O.w.*, noat 25, 'Vorrede', s. XLII-XLIII.

38. T.D. Wiarda. *O.w.*, noat 35, ‚Vorrede des Verfassers‘, s. XII.
39. T.D. Wiarda. *O.w.*, noat 24, ‚Vorrede‘, s.29.
40. Mar hy ûnderskiedt it Midsieuske Frysk wol tige fan ‘e lettere Aldfryske eleminten: ‚Wenn gleich beide lebende Mundarten und besonders das Hindelopische und Mulquerumsche viele Bruchstücken der alten friesischen Sprache enthalten, so habe ich mich darauf nicht einlassen können, damit ich das neuere nicht mit dem alten verwechsele; beide Mundarten wird man also in diesem Wörterbuche nicht antreffen. Daher nenne ich, um allen Misdeutungen zuvorzukommen, die von mir nachgespürte Sprache, die alte friesische.‘ Sj.: T.D. Wiarda. *O.w.*, noat 25, ‚Vorrede‘, s. XLII-XLIII.
41. A. Ypeij. *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Tale*. Groningen, 1812, s. 72-73.
42. A. Ypeij. *O.w.*, noat 41, s. 148.
43. A. Ypeij. *O.w.*, noat 41, s. 149-150.
44. A. Ypeij. *O.w.*, noat 41, s. 301-303. Op s. 369 skriuwt Ypeij, dat ‚Met den aanvang der vijftiende eeuw [...] het vriesche dialect in Oostvriesland en Groningerland gansch en al [verdween].‘
45. A. Ypeij. *O.w.*, noat 41, s. 370. Fgl.: ‘Het echte *Vriesch* in schrift van het laatst der vijftiende eeuw werd al gaande voort naar het Vlaamsch-hollandsch nog al meer en meer gebogen.’ (s. 420).
46. A. Ypeij. *O.w.*, noat 41, s. 514-515. It wurd ‚wanschikkelijke‘ koe Ypeij wolris rjochtstreeks fan Gysbert oernommen hawwe (sj. s. 6 fan dit artikel). En yn ‘het doffe opgeluisterd’ en ‘het ongeregelde aan vaste regelen gebonden’ klinkt De Schepper syn ‚[it Frysk] helder op te friszen‘ en ‘Speurt hy [Gysbert] op haar grijze reeg‘len‘ nei. Sj.: Isaac de Schepper. *O.w.*, noat 20, s. (***)verso).
- It ‘zachter’ wurden fan it Frysk komt Ypeij yn 1832 nochris op werom: ‚De Vriesche taal is buiten allen twijfel; gedurende den loop der laatste zes eeuwen, in uitspraak, en daardoor even zoo in geschrift, van lieverlede steeds overal zachter geworden. Men zondere hiervan uit de taal te *Hinlopen* en *Molkwerum*, welke in de uitspraak nog veel van het oude minder zachte behouden heeft, en waarin nog het woord *wrald* of *wraald* in plaatse van *wrâd* gangbaar is.’ It ‘wegvallen van konsonanten of medeklinkers’ hat it Frysk mienskiplik mei it Ingelsk. Ypeij sitarret dan Epkema (*Woordenboek op de Gedichten en verdere Geschriften van Gysbert Japicx [...]*. Leeuwarden, 1824, s. XXIX): “‘In zachtheid van uitspraak [...] overtreft de vriesche taal vele andere reeds beschaafde dialekten.’” Sj.: A. Ypeij. *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Taal*. Tweede deel. Groningen, 1832, s. 462-463.
47. Ev. Wassenbergh. *O.w.*, noat 30, ‘Voorbericht’, s. XX.

48. A. Ypeij. *O.w.*, noat 41, s. 520; 527-528. De (ûn)fersteanberens fan Gysbert tinkt Ypeij yn 1832 oars oer: ‚En het waar poëtisch, edel, vernuft, dat in zijne [Gysbert] gedichten, al gave hij zelf er den eenvoudigen titel van *Rymlerye* aan, allerwege doorstraalt, mag soms voor eenen landvries den zin wat te hoog of te donker doen zijn, de taal zelve is echter voor hem heden nog verstaanbaar genoeg, niet alleen om er de nog levende taal van zijn land in te vinden, maar ook er zich in te verlustigen.‘ Sj.: A. Ypeij. *O.w.*, noat 46, s. 189.
49. A. Ypeij. *O.w.*, noat 41, s. 154.
50. A. Ypeij. *O.w.*, noat 46, s. 326-327. Op side 462 hat Ypeij it oer ‚den in het oostereemsche oudvriesche doorgeoefenden Wiarda‘ en op 397 oer it ‚westereemsche of groningsch-ommelandsche vriesch‘.
51. M. [de Haan] Hetteema. ‚Beknopte opgave der handschriften en gedrukte werken in de oudere en latere Friesche taal‘. Yn: A. de Jager. *Taalkundig Magazijn, of gemengde bijdragen tot de kennis der Nederduitsche taal*. Tweede deel. Amsterdam, 1837, s. 264.
52. Ypeij neamt by syn periodisearring fan it Aldfrysk Wiarda syn *Geschichte der ausgestorbenen alten friesischen oder sächsischen Sprache*. Sj.: A. Ypeij. *O.w.*, noat 41, s. 302. De Haan Hetteema koe (fansels) ek Wiarda syn wurk, sa’t û.m. út it yn noat 51 neamde wurk bliken docht.
53. Outzen (1824) neamt ek ferskillende dialekten, mar dan yn it Frysk oant 1824: ‚Jetzt muss ich noch die namhaftesten mir bekannten Quellen und Autoren kürzlich anzeigen, aus welchen die Kenntniss der älteren und neueren friesischen Sprache geschöpft werden könne. Von den jetzt, so zu sagen, fast ganz ausgestorbenen (?) *südfriesischen* Sprachen will ich mit den *Ostfriesischen* den Anfang machen. Die Bekanntmachung aller, und die wirkliche Herausgabe vieler Quellen haben wir dem verdienstvollen *Wiarda* zu verdanken. Dahin gehören vorzüglich sein: *Altfriesisches Wörterbuch* [...]. Das *Asega-Buch* [...]. Die *Brockmer-* oder *Brockmänner Willkühren* [...]. Vom *Westfriesischen* ist mir, (obschon ich wohl [weiss] von anderen Gedichten in dieser Sprache verfasst, z.B. von S.A. Gabbema) noch nichts weiter bekannt, als des *Gisbert Japicx* ‚*Friesche Rymlerien*,“‘ [...]. It Westfrysk waard yn alle gefallen noch ‚vor kurzem‘ te Boalsert, Hynljippen, Molkwar en ‘e omkriten fan dy plakken praten. Dêrneist neamt Outzen ek noch de ‚hiesige noch lebende Sprache der *Nordfriesen*‘, dy’t mei it Westfrysk in protte ‚Verwandschaft und Aehnlichkeit‘ hat, ja, deselde taal is. Outzen ferdielt it Frysk dus yn *Noard-* en *Súdfrysk*. It lêste bestiet út it (útstoarne) *Eastfrysk* en it (noch libjende) *Westfrysk*. Sj.: N. Outzen. *O.w.*, noat 31, ‚Vorrede des Verfassers‘, s. XXV-XXVII.
54. R. Rask. *Frisisk Sproglære ...* København, 1825, s. 132.

55. Neffens Sjölin soe Von Richthofen (1840) de earste west hawwe: 'Bei von Richthofen vollzieht sich dann der nächste, entscheidende Schritt in der Entwicklung, die zu unserer gegenwärtigen Terminologie [Aldeast- en Aldwestfrysk] führen sollte: In der Vorrede zu seinem *Altfriesischen Wörterbuch* werden die „aus den friesischen handschriften hervortauchenden friesischen dialecte“ in eine östliche und eine westliche Gruppe geteilt.' Sj.: B. Sjölin. 'Zur Gliederung des Altfriesischen'. Yn: *Us Wurk*, jrg. 15 (1966), s. 28. Ek Munske wol hawwe, dat de 'Zweiteilung des Afr.in AoFr. und Awfr.' weromgean soe op Von Richthofen. Sj.: H.H. Munske. *Der germanische Rechtswortschatz im Bereich der Missetaten. I. Die Terminologie der älteren westgermanischen Rechtsquellen*. Berlin/New York, 1973, s. 184.
56. Ev. Wassenbergh. *O.w.*, noat 30, 'Voorbericht', s. IX.
57. Ev. Wassenbergh. *O.w.*, noat 30, 'Voorbericht', s. XXI.
58. Ev. Wassenbergh. *O.w.*, noat 30, 'Voorbericht', s. V.
59. Ev. Wassenbergh. *O.w.*, noat 30, 'Voorbericht', s. XXIV.
60. Ev. Wassenbergh. *O.w.*, noat 30, 'Voorbericht', s. IV.
61. Ev. Wassenbergh. *O.w.*, noat 30, 'Voorbericht', s. XVII.
62. A. Ypeij. *O.w.*, noat 41, s. 155. Yn Ypeij. *O.w.*, noat 46, s. 461, drukt er him noch wat sterker út: 'Beide deze stukken plaatsen wy hier, ten einde men het eerste met het laatste vergelijke, en er van overtuigd worde, dat de tegenwoordige vriesche taal, in haren eigen aard, nog dezelfde is met die van de oude vriesche taal der elfde en twaalfde eeuw.'
63. A. Telting. 'Iets over de grammaticale beoefening der Friesche taal [...]'. Yn: *De Vrije Fries* [...]. Derde deel. Leeuwarden, 1844, s. 176-177.
64. R. Rask. *O.w.*, noat 54, 'Fortale' s. 16-17: 'Der gives neppe noget frisisk Stykke ældre end 1250; dog angå de fleste Lævninger en meget ældre Tilstand i Landet, da Nordboerne endnu vare Hedninger, man kan derfor omtrent sætte Sprogets Begyndelse i denne Form ved År 900, og dets Ophør, med Gabbema, ved 1300 eller 1350, og selv i dette Tidsrum af 400 til 450 År er Frisiken ikke bleven uforvansket. Efter År 1350 viser sig allerede en mærkelig Forandring [...]; efter 1500 er det så aldeles opløst og forstyrret, at det ikke mere kan regnes for samme Sprog.'
65. R. Rask. *O.w.*, noat 54, 'Fortale' s. 21-22: 'ti efter 1350 forstyrredes og opløstes, som sagt, Frisiken alt mere og mere, i det den flamske Sprogart, blandet af Frisisk, Saksisk, Frankisk og Burgundisk, alt mere og mere hævede og udbredte sig.'
66. R. Rask. *O.w.*, noat 54, 'Fortale', s. 17: 'Det er til det første af disse Tidsrum, der slutter med 1300, jeg i denne Skildring fornemmelig har holdt mig'.
67. R. Rask. *O.w.*, noat 54, 'Fortale', s. 21-22.
68. S.S. G[abbema]. 'Aan den Taal- en Spraak-Friesch-kundige Leezer'. Yn: Gysbert Japix. *Friesche Rymlerye* [...]. Leuward, 1681, s. **2 recto.

69. T.D. Wiarda. *O.w.*, noat 35, 'Voorrede des Verfassers', in s. X.
70. Sa bygelyks M. [de Haan] Hettema yn *Friesche Spraakleer van R. Rask [...] met enige veranderingen uit het Deensch vertaald door Mr. M. Hettema*. Leeuwarden, 1832, 'Voorrede van den schrijver', s. XVI-XVII en: A. Feitsma. *O.w.*, noat 32, s. 180.
71. R. Rask. *O.w.*, noat 54, 'Fortale', s. 14.
72. R. Rask. *O.w.*, noat 54, 'Fortale', s. 14-15: 'En stor Fejl ved Bearbejdelsen af disse Sprog har det været at man ikke har antaget nogen Grændse, hvor Sproget ophørte, og hvor et andet begyndte at udvikle sig. Fra den Tid af opkom nl. en forvirret Gæring i hvilken de gamle Former blandedes dels med fremmede dels med ny, og stundum flere ny afvekslede uden Orden med hinanden, da det naturligvis ikke altid ved en gammel Forms Aflæggelse straks var bestemt hvilken ny der skulde afløse den; I mange Tilfælde hvor Sprogene forandredes, kom ingen enkelt Form isteden for de gamle, men flere opkom og bestode ved Siden af hinanden i forskjellige Egne; når nemlig et Sprog opløstes til flere Almuemål, at og ikke omdannedes til et nyt Skriftsprog. Således gik det med Frisisk, der er nu omstunder ikke, og har i flere Hundredår ikke været noget frisisk Sprog til; men kun en Mængde forvirrede og stridige mundtlige Sprogarter i de Landskaber, som beboes af det frisiske Folk eller sammes Efterkommere, ti de udgøre neppe mere et Folk, efter at de sålænge have været delte imellem Nederlændere, Tyskere og Danskere.'
73. R. Rask. *O.w.*, noat 54, 'Fortale', s. 22-23: 'Fra den Tid af kan man regne at den nyere Hollandsk tog sin Begyndelse, hvorvel den ikke straks nåede nogen synderlig Grad af Dannelselse, ej heller straks fik Navn af Hollandsk, eller flyttedes fra sit gamle Hovedsæde i Flandern; men den ansåes bestandig som det almindelige Landssprog, og Frisisk fik aldrig mere noget Bogvæsen eller nogen betydelig Indflydelse på Sprogformen i det hele. Kun enkelte Landskabsord, höjt Almuemål ere endnu hist og her tilovers deraf. De vigtigste af disse ere 1) den såkaldte *Landfrisisk* eller *Bondefrisisk* i Egnen af *Mulquerum* og *Hindelopen* i det nederlandske Frisland, hvoraf findes Prøver i Gysbert Japix friesche Rymlerie. Franeker 1684. hvilken Bog, såvidt vides, ikke findes her i Byen. 2) *Saterlandsk*' en '*Nordfrisisk*'.
74. J.H. Halbertsma. *Hulde aan Gysbert Japiks*. Tweede stuk. Leeuwarden, 1827, s. 318-319.
75. J.H. Halbertsma. 'Ancient and Modern Friesic compared with Anglo-Saxon'. Yn: J. Bosworth. *The origin of the Germanic and Scandinavian languages [...]* London, 1836, s. 71-72.
76. J. Bowring. *Language and Literature of Friesland [...]*. S.p., [± 1829], s. 5-6.
77. J. Bowring. *O.w.*, noat 76, s. 15.

78. Syn opmerking dat 'the language in a very perfect state must have existed ready formed at his [Gysbert syn] hands' strykt net mei de algemiene miening, dat Gysbert in grut taalbouwer west hat.
79. J. Bowring. *O.w.*, noat 76, s. 23. Bowring is net de iennichste dy't sa'n lyts bytsje betrouwen yn 'e takomst fan it Frysk hat. In lange rige fan taalkundigen en leken foar en nei him hat soartgelikenze lûden hearre litten. Ik hoopje dêr meikoarten oer te publisearjen. Ek de wjerlûden - folle minder yn tal - sille dan behannele wurde.
80. J. Bowring. *O.w.*, noat 76, s. 22.
81. Dat is út 'e kontekst op te meitsjen: Althuysen syn wurk komt fuort nei *Waatze Gribberts bruyloft* oan 'e oarder. Yn 'e folgjende paragraaf wiist Bowring op 'e al neamde 'considerable changes since the time of Japicx'. Sj.: J. Bowring. *O.w.*, noat 76, s. 22-23.
82. J. Bowring. *O.w.*, noat 73, s. 5-6.
83. M. de Haan Hettema. *O.w.*, noat 51, s. 264-265. Under it Frysk nei 1826 lit er ek falle: *De Lapekoer fen Gabe Skroor* (1822) fan 'e Halbertsma's, Posthumus syn *Prieuwcke fen Friesche Rijmmelerije* (1824) en *IJtlijcke Friesche rijmckes* út datselde jier fan Salverda.
84. M. de Haan Hettema. *O.w.*, noat 51, s. 264.
85. M. de Haan Hettema. *O.w.*, noat 51, s. 272-273. Yn in ynstjoerd stik fan 1830 hie De Haan Hettema ûnder it pseudonym H. al pleite foar it brûken fan ien stavering dy't, sa't bekend wêze mei, yn syn opfetting útgean moast fan it Aldfrysk of, better sein, it âldste Frysk. Sj.: [M. de Haan] H[ettema]. 'Iets over de spelling der Friesche taal'. Yn: *Leeuwarder Courant*, 16-2-1830, s. 2, kolom 2.
86. M. de Haan Hettema. *O.w.*, noat 51, s. 272.
87. M. de Haan Hettema. *Idioticon Frisicum; Friesch Latijnsch-Nederlandsch Woordenboek uit oude handschriften bijeenverzameld*. Leeuwarden, 1874, 'Voorberigt', [s. I].
88. A. Telting. *O.w.*, noat 63, s. 184.
89. A. Telting. *O.w.*, noat 63, s. 164.
90. A. Telting. *O.w.*, noat 63, s. 182; 160.
91. A. Telting. *O.w.*, noat 63, s. 163: 'het tegenwoordige Landfriesch'.
92. Isaac de Schepper. *O.w.*, noat 20, s. (***) verso.
93. S.A. G[abbema]. *O.w.*, noat 68, s. **verso. Fgl.ek: '[...] zoo dat, endelijk, door deez' genoodschappen [de verwoedde gespanschappen van *Schieringer* en *Vetkooper*]', de Vryheyd, vastgemetzelt in 't bloedig Sement der Vaaderen, den *Zakx*, vrywillig, wierde opgedragen. En is, als toen, te gelijk met de *Zakxzische* Rechtpleegingen, door 's Vorsten Ooverste Richters, de *Zakxzische* taal ingesloopen [...].' (s. **2 verso).
94. Wiarda. *O.w.*, noat 24, 13-14.
95. J.H. Halbertsma. *O.w.*, noat 75, s. 75.
96. J. H. Halbertsma. *O.w.*, noat 75, s. 37.

MIENINGEN OANT 1844 OER DE PERIODISEARRING FAN IT FRYSK II

Yn it foarige nûmer fan *Us Wurk* haw ik yn myn artikel ‘Mieningen oant 1844 oer de periodisearring fan it Frysk’ skreaun, dat T.D. Wiarda ‘it noch net oer ferskillende Aldfryske dialekten [hat] - al set er mear as in earste stap dy kant út – ‘.¹ Doe’t ik dat skreau, hie ik eins al better witte moatten. Yn Wiarda syn *Geschichte der ausgestorbenen alten friesischen oder sächsischen Sprache* (1784), dy’t ik ek al foar boppeneamde stúdzje brûkt hie, stiet û.m. dit te lêzen: ‚Die Schriftsteller [fan it Aldfrysk] lebten nicht zu ein und derselben Zeit, und in derselben Gegend. Daher die *verschiedene Abweichungen* in der *Mundart* und *Schreibart* [skeanprint fan my, PB]. Die friesische Sprache war ungebaut und keine ordentliche Schriftsprache. Jedweder bildete sich selbst orthographische Regeln und schrieb, wie es ihm gut deuchte [...]. Die verschiedene friesische Mundarten und die abweichende Schreibart, treffen wir allenthalben an.‘² Dan folget op ‘e siden 38-42 fan Wiarda syn *Geschichte* in grut tal foarbylden fan dy ‘Abweichungen’ yn it Aldfrysk. Ien en oar betsjut, dat Wiarda al yn 1784 each hat foar dialektyske ferskillen yn it Aldfrysk. Hy is dêrmei by myn witten de earste.³

Yn myn oersjoch fan ûndersikers dy’t foar 1840³ skreaun hawwe, dat it Aldfrysk net in homogeen gehiel is, heart foar de folsleinens ek Joast Halbertsma thús. Yn myn boekje oer *J.H. Halbertsma, Gysbert Japicx en de Fryske dialekten* (1973) haw ik der al op wiisd, dat Halbertsma yn hs. 239 (dat mei grutte wissens tusken 1825 en 1827 datearre wurde kin) ferskillende Aldfryske „tongvallen“ ûnderskiedt.⁴

Grins, desimber 1980

Pieter Breuker

Noaten:

1. Pieter Breuker. ‘Mieningen oant 1844 oer de periodisearring fan it Frysk’. Yn: *Us Wurk* jrg. 30 (1981, s. 10).
2. T.D. Wiarda. *Geschichte der ausgestorbenen alten friesischen oder sächsischen Sprache*. Aurich/Bremen, 1784, s. 38.
3. Neffens Sjölin en Munske soe Von Richhofen (yn 1840) dat west hawwe. Sjoch: Breuker. *O.w.*, noat 55.
4. Pieter Breuker. *J.H. Halbertsma, Gysbert Japicx en de Fryske dialecten*. Ljouwert, 1973, s. 45, noat 117, opmerking 3.